

Олександр Мостяєв

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ ТА ВІДМІННОСТІ ІСТОРИКО- ПОЛІТИЧНИХ ДОЛЬ РЕГІОНІВ

Україна як держава в історико-географічному вимірі має інтеграційний характер – вона утворена із окремих регіонів, що протягом різного часу належали до різних політичних утворень. Так само складеними є території ряду інших центральноєвропейських держав, як то Польща, Румунія, Болгарія тощо. Врешті, і західноєвропейські держави утворилися у підсумку об'єднання практично незалежних династичних володінь. Та таке об'єднання відбулося у часи від пізнього середньовіччя до 70-х рр. XIX ст., у той час як центральноєвропейські держави, як і Україна, є утвореннями більш пізнього часу, а формування їхньої території відбувалося з регіонів інших держав. Історія формування території української держави полягає у тому, що вона поєднала регіони, що належали як до західних, так і до орієнтальних держав. Головна ж підстава інтеграції України, як і європейських держав – етнічна територія. В Україні вона охоплює приблизно 95 % теренів держави¹.

Ідея єдності земель, населених українцями, – соборності – простежується вже від часів Київської Русі, зокрема у «Слові про Ігорів похід» та політиці галицьких князів, в універсалах та діяльності Богдана Хмельницького, у вживанні у другій половині XIX ст. чималою кількістю української інтелектуальної та політичної еліти терміну «Русь-Україна» та поширенню тут соборницької ідеї, врешті – визнанні на Західній Україні соборних назв «Україна» та «українці»². Соборницькі ідеї від самого початку набули виразу у документах та діяльності Центральної Ради. Однією з вершин соборницького руху стало проголошення 22 січня 1919 року Акту про Злуку ЗУНР (до якої входили Галичина, Буковина, Закарпаття) і УНР (Наддніпряньська Україна) в єдину соборну Українську Народну Республіку. На той час вперше в історії України переважна більшість українських земель була декларативно об'єднана в одній державі.

На жаль, це об'єднання не вдалося закріпити, натомість його було реалізовано протягом подальшої історії – коли було створено радянську Україну та внаслідок експансії СРСР у межах УРСР було об'єднано переважну більшість українських земель. З розпадом СРСР Україна стала соборною незалежною державою, утвореною на національному підґрунті. Однак, її терени є соціокультурно неоднорідними і включають регіони з різною історичною долею та етнічним обличчям. У зв'язку із цим виникає необхідність говорити про історико-політичні регіони – екстериторіальні утворення, котрі різ-

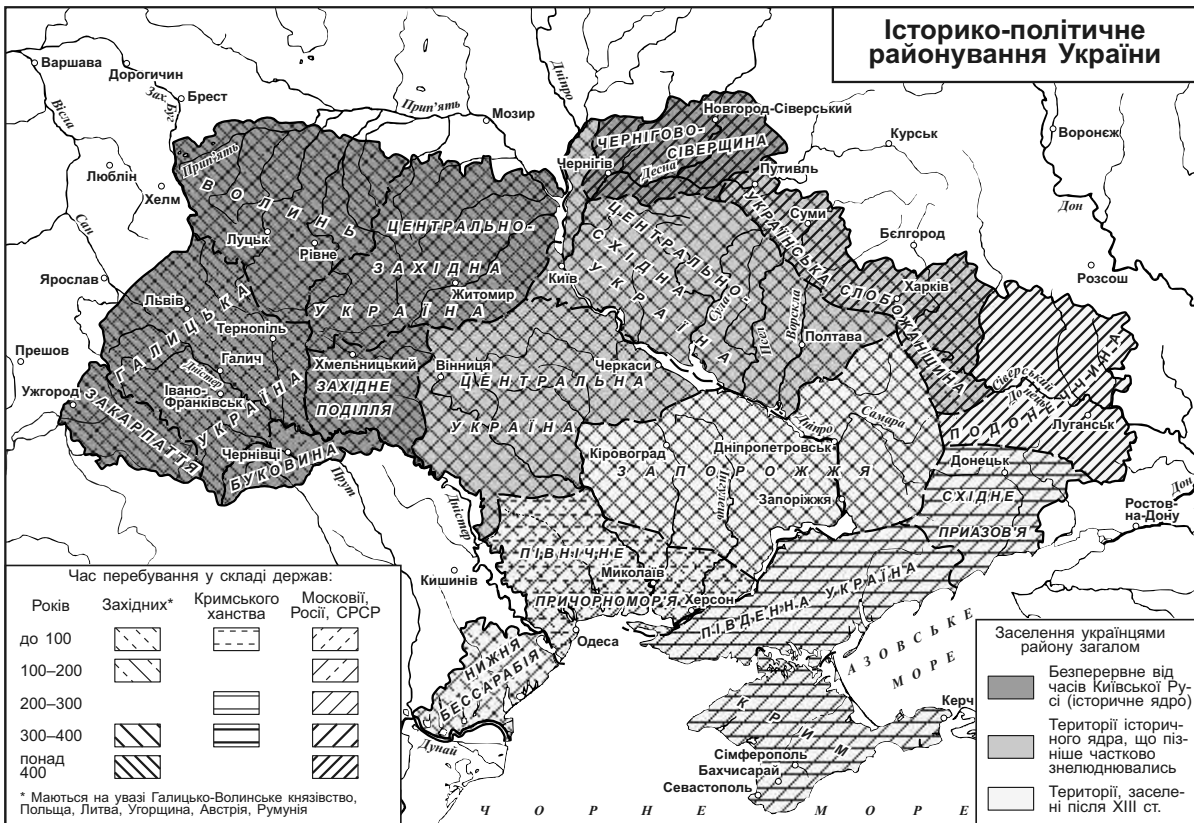
няться за історичною долею (перш за все політичною історією, зокрема, тривалістю перебування у межах тих чи інших держав), а також за належністю до історичного ядра формування українців або за специфікою часу заселення регіону українцями і також наявністю у регіоні етнічних меншин.

Поділення країни на регіони як правило розглядалося у контексті виділення історико-етнографічних регіонів, в яких покладено принцип етнографічної своєрідності. В такій формі проблема розглядалася в «Енциклопедії Українознавства» В. Кубійовича, у працях А. Пономарьова, Ф. Заставного та інших сучасних дослідників. Розглядалося також етногеографічне районування, в якому враховувався ландшафтний та політичний принцип (Б. Заставецький). Окрему увагу заслуговують праці М. Дністрянського³, в яких розглядається питання політико-географічного районування. Зокрема, в основу останнього він ставить принцип єдності історичної долі регіону. Історико-географічні зони за подібним принципом розглядали і Я. Жупанський та В. Круль, які виділили в межах України 10 історико-географічних зон⁴.

Історико-політичне районування України проводимо, по-перше, за віком та сумарною стійкістю політичних кордонів між незалежними та автономними державними утвореннями, що проходили крізь терени України. Пріоритетність повинні мати, по-перше, найбільш довготривалі, по-друге, ближчі до нашого часу кордони. Ще одним критерієм історико-політичного районування пропонується визначити тривалість належності регіону до тієї чи іншої держави західного або східного типу.

Історія теренів України – це історія протистояння двох типів політичних систем та держав – західних та східних. Причому характер заселення та колишня державна належність вплинули не тільки на самосвідомість та політичну культуру, регіональну ідентичність та геополітичні орієнтації населення районів, але і на цивілізаційну ідентифікацію, зокрема у контексті контраверсії «Європа – Євразія». А це не може не впливати на бачення соборності України у різних регіонах.

Київську Русь, як видається, не слід вважати державою західної цивілізації. Політично і культурно вона була пов'язана із візантійським, переважно східним за культурою, півднем та норманською (в VIII–IX ст. ще слабо вестернізованою) північчю. У країні не було поширено ні західних норм права, ні західного християнства,

Карта 1

ні відповідних типів влади, ні форм соціальної організації (зокрема, була відсутня феодална ієрархія). Про це писали чимало істориків, зокрема Н. Яковенко та І. Лисяк-Рудницький. Православ'я також не можна розглядати як елемент західної цивілізації. Хоча розділення церков відбулося лише у 1054 р., східне християнство вже з VII–VIII ст. суттєво відрізнялося від західного.

Ще одне важливе питання – час виразного поширення західних та східних політичних та соціальних систем на теренах України. Щодо східних – то це, очевидно, часи після монголо-татарської навали. Щодо постання першої держави західного типу на теренах України найбільш аргументовано видається точка зору С. Томашівського, який пов'язував початки виразних західних впливів в Україні з часами і територією Галицько-Волинського князівства. Саме у межах цієї держави, що об'єднала вже тільки суто українські землі, було впроваджено вирішальні західні суспільні та культурні її впливи і країна стала частиною західної цивілізації.

Картографування кордонів та тривалості державного підпорядкування територій дозволяє провести історико-політичне районування території України та визначити межі регіонів. При цьому також слід брати до уваги, що кордони XIX та XX ст. мають більший вплив на соціальні настрії та політичні симпатії, ніж більш давні.

З таких позицій у межах сучасної держави України можна виділити два великі мегарегіональні комплекси – Західно-Центральний та Східно-Південний, що поділяються на 17 політико-географічних районів.

Як видно із карти 1, є виразна відмінність між цими мегарегіональними комплексами. По-перше, із заходу на схід та південь зменшується тривалість заселення регіонів українцями – адже етнічна територія України поширювалась із заходу і центру країни на схід та південь⁵. По-друге, мегарегіони різняться за часом приналежності до західних (Захід та Центр) та східних (Схід та Південь) держав (виняток складає лише Центрально-Східна Україна, що приблизно рівною мірою належала до держав обох цивілізаційних систем).

Розглянемо конспективно, як це тільки і можливо у межах окремої статті, специфіку мегарегіонів, спочатку Західно-Центрального, потім – Східно-Південного.

Західно-Центральний мегарегіон – це 8 регіонів: Центральна, Центрально-Східна, Центрально-Західна Україна, Західне Поділля, Волинь, Галицька Україна, Закарпаття та Буковина.

Центральна Україна. Сюди входять Правобережна Середня Наддніпрянина та Східне Поділля. Частина історичного ядра українського народу, в VIII–X ст. – південна частина полянського чіфдому, на Бузі у той час проживали

уличі. В XI–XVII ст. терени району неодноразово знелюднювались та заселялись заново, лише у деяких великих містах (Біла Церква, Вінниця, Брацлав) та вздовж річок стійко залишалося українське населення. Південніше Росі до сер. XIII ст. проживали чорні клобуки.

Упродовж X–XI ст. перебувала у складі Київської Русі. Після її розпаду більша частина району входила до складу Київського князівства. У часи після монголо-татарської навали була доволі сильно спустошена і знаходилась під управлінням монгольських намісників (частина буферної зони між монгольськими володіннями від Бакоти на Дністрі до Курська на Сеймі не входила безпосередньо до Орди, але управлялася монгольськими намісниками). З середини 60-х рр. XIV ст. терени регіону перебували у складі Великого Литовського князівства, а з 1569 р. – Польщі. Спроби поширити кріпацтво у цьому районі зустрічали найбільший спротив. Саме тут був один з провідних осередків козацького руху, у кінці XVI – першій половині XVII ст. це був провідний ареал козацьких повстань, тут була зосереджена основна частина козацьких військ. В 1648–67 рр. – у складі Гетьманщини, у Чигирині була розташована столиця держави Хмельницького.

Після 1667 р. район формально був повернений Речі Посполитій, полковий устрій було скасовано у 1712 р., а у 1713 р. було відновлено кріпацтво. У другій половині XVII ст. Центральна Україна була спустошена внаслідок воєн та повстань. У 1672–99 рр. підпорядковувалась Османській імперії (район Білої Церкви – тільки до 1676 р.). Терени східніше рр. Соб та Буг за договором Польщі з Туреччиною 1681 р. були проголошені незаселеною зоною. Втім, регіон заселявся українцями нелегально.

У районі також були основні осередки гайдамацького руху (перша пол. XVIII ст.), розгорталися основні події повстань на чолі з С. Палієм (1702–04) та Коліївщини (1768). Був включений до складу Росії у 1793 р. У 1924–40 рр. крайня південна частина входила до Молдавської АРСР (зі столицею у Балті). Східна частина району у 1932–33 рр. була найбільше вражена голодом.

Центральна-Східна Україна. Лівобережна Середня Наддніпрянщина, лівий берег нинішньої Чернігівщини та регіон Києва. Частина історичного ядра українського народу, один з найдавніших осередків української державності, в VIII–X ст. – осереддя полянського чіфдому.

Упродовж X–XI ст. перебувала у складі Київської Русі. Після її розпаду Київ та лівобережні околиці були центром Київського князівства, а основна лівобережна частина району входила до складу переяславського князівства. Після монголо-татарської навали була спустошена та знаходилась під управлінням монгольських на-

місників. З другої пол. XIV ст. терени регіону перебували у складі Великого Литовського князівства (Київ зайнято у 1362 р.), а з 1569 р. – Польщі. У кін. XV – пер. пол. XVI ст. через татарські набіги населення регіону значно скоротилося і залишалось переважно у великих містах. З 1648 р. увійшла до складу Гетьманщини. На противагу спустошеному Правобережжю Лівобережжя наприкінці XVII – у XVIII ст. було провідним культурним осередком України. Полковий устрій скасовано у 1781 р., а у 1783 р. на регіон було поширено кріпацтво. У 1932–33 рр. – один з найбільш вражених голодом районів України.

Центральна-Західна Україна. Житомирське Полісся та Південна Волинь. Частина історичного ядра українського народу, територія полян та деревлян. Нині у районі проживає чимало поляків, а також білоруси.

Упродовж X–XI ст. перебувала у складі Київської Русі. Після розпаду Київської Русі – помірно заселена провінція Київського князівства. З другої пол. XIV ст. терени регіону перебували у складі Великого Литовського князівства, а з 1569 р. – Польщі. З того часу у районі поширюється кріпацтво. З 1648 р. район входив до складу Гетьманщини, де кріпацтво було скасовано, хоча терени західніше р. Случ за угодами не мали підпорядковуватись козацькій адміністрації. У 1713 р. у регіоні було відновлено кріпацтво. Увійшла до складу Російської імперії у 1793 р. У 1932–33 рр. – один з найбільш вражених голодом районів України. Окрім Південної Волині (Острого, Почаїв, Новоград-Волинський) регіон в українській історії відігравав відносно невелику культурну та політичну роль. У 1986 р. після Чорнобильської катастрофи північна частина району була вражена радіоактивними викидами.

Західне Поділля. Частина історичного ядра українського народу, територія чіфдому білих хорватів. Входило до складу Галицько-Волинського князівства, після розпаду якого було включене до князівства Литовського як автономна земля, але у 1430–34 рр. було приєднане до Польщі, після чого розпочалося закріпачення. У 1672–99 рр. Західне Поділля було окуповане Туреччиною, після чого повернене Речі Посполитій. До Російської імперії було включене у 1793 р.

Волинь. Частина історичного ядра українського народу, один з найдавніших осередків української державності – племінного об'єднання дулібів-волинян.

Перебувала у складі Київської Русі з кінця X ст. Після розпаду Русі стала осередком Волинського князівства, у 1199 р. приєданого до Галицького. З 1340–70 рр. терени району після суперечок з Польщею входять до Великого князівства Литовського як автономне князівство

(ліквідовано у 1566 р.); крайній північний захід у 1377–87 рр. належав Угорщині, після чого відійшов до королівства Польського (у 1340–1377). Закріпачення (крім польської частини) розпочалося після 1447 р. У 1793–95 рр. регіон був включений до складу Російської імперії. За умовами Ризького договору (1921) територія увійшла до складу Польщі. У складі СРСР – з 1939 р. У 1942 – на початку 50-х рр. – один з основних регіонів, де відбувався партизанський рух УПА.

Галицька Україна. Частина історичного ядра українського народу, територія чіфдому білих хорватів. У др. пол. IX ст. сюди переселилися тиверці. Серед неукраїнців нині тут мешкають поляки, євреї, словаки.

Перебувала у складі Київської Русі з кінця X ст. Після розпаду Русі терени району стали осередком Галицького князівства. У 1340–87 рр. терени району були об'єктом суперечки між Польщею, Угорщиною та Литвою. У 1387 р. вони були остаточно включені до Польського королівства як окреме «Королівство Русі», яке було скасовано у 1434 р., як і давнє українське право та судочинство; після того галицьке боярство було зрівняне в правах з польською шляхтою. Від тих часів тут було поширено кріпацтво.

Після розпаду Русі тут, як і на Поділлі, зазнало найбільше впливів західної культури та політико-правових традицій, а нині значна частина українського населення – греко-католики та католики. Саме тут та на Волині закладені найбільш вагомні традиції українського політичного життя.

Після першого поділу Польщі (1772 р.) регіон увійшов до складу Австрії. Саме у цьому регіоні тривалий час зберігалися найбільш характерні риси традиційної української культури та найпершим з усіх теренів України у середині XIX ст. розпочалося культурно-політичне піднесення. З розпадом Австро-Угорщини тут була проголошена Західно-Українська народна республіка, яка у 1919 р. воз'єдналася з УНР. За умовами Паризького договору (1923) територія увійшла до складу Польщі. У 1939 р. були приєднані до УРСР. З 1942 до поч. 50-х рр. – один з двох районів базування та діяльності загонів УПА.

Закарпаття. Частина історичного ядра українського народу, територія чіфдому білих хорватів. Уздовж сучасного державного кордону проживають угорці, німці, румуни, словаки.

За правління Володимира (980–1015 рр.) входило до складу Київської Русі. Пізніше його територія була захоплена Угорщиною, у складі якої воно перебувало до часу приєднання Північної Угорщини до Австрії у 1541 р. З відновленням угорської автономії у межах Австро-Угорської імперії у 1848 р. воно увійшло до її складу, а з розпадом останньої у 1919 р. – до Чехо-Словаччини.

Відносна ізоляваність Закарпаття від Великої України зумовила консервацію тут архаїчних рис

побуту та соціальної організації та тривке збереження серед українського населення самоназви Русь і етноніму русини. По суті населення Карпат та Закарпаття є своєрідним реліктом Київської Русі, який був тривалий час культурно та політично ізольований від основної частини України. Закарпаття залишилося осторонь від воєн козацької доби. У 20–30-ті рр. тут спостерігалося національне та культурне піднесення, яке породило рух русинів та ідею русинського етносу. У 1938 р. регіон навіть отримав автономію, але у 1939 р. відійшов до Угорщини. Закарпаття було включене до складу УРСР у 1945 р.

Буковина – нині один із найбільш багатонаціональних регіонів України. Частина історичного ядра українського народу, територія чіфдомів білих хорватів та тиверців (східна частина). Окрім українців, тут мешкають румуни, молдавани, німці, євреї (з XV ст.), поляки, росіяни (розкольники – з XVIII ст.) тощо.

Упродовж X–XI ст. перебувала у складі Київської Русі. З XII ст. входила до складу Галицького, згодом Галицько-Волинського князівства. У XIV ст. була підкорена Угорщиною, а з 1359 р. стала складовою частиною Молдавського князівства (під протекторатом Османської імперії, до якої у 1715–70 рр. безпосередньо входила Хотинщина). У 1775 р. західна частина (крім Хотинщини) була захоплена Австрією. З 1919 р. була захоплена Румунією, але у 1940 р. приєднана до УРСР (румуні знову окупували її у 1941–43 рр.).

Західні впливи на Буковині – проблемне питання. Вже від середини XIV ст. її терени входили до складу православного князівства Молдавія, створеного волохами, що переселилися з Нижнього Подунав'я. Без сумніву, попри наявність деяких західних впливів, ця держава не була частиною Західної цивілізації. Від середини XV ст. до 1778 р. князівство було васалом Османської імперії. Втім, терени Західної Буковини з 1772 р. перебували у складі Австрії, а східної з 1812 р. – Росії. У 1918–19 рр. її терени були анексовані Румунією. У складі УРСР – з 1940 р. Загалом край перебував у колі західних впливів у вирішальні для національного розвитку українців роки (1772–1940) і тому досить вестернізований.

Запорожжя. З самого початку формування українців і до кінця XVIII ст. регіон був прикордонням з кочовими народами степу. Впродовж X–XI ст. західна від Дніпра частина району перебувала у складі Київської Русі. З кін. IX ст. тут оселяються печеніги, а з сер. XI ст. – половці. У X ст. у районі Дніпрових порогів, поблизу о. Хортиця, для охорони купецьких караванів від нападів степовиків виникають укріплені поселення, які у XII–XIII ст. перетворюються на городища. У цей час біля Дніпра оселяються бродники та берладники, які займаються полюванням, рибальством, переправою та, разом з тим,

спостерігають за степом та переміщеннями кочовиків. Пізніше ця територія увійшла до Золотої Орди.

Терени Запорожжя були включені до складу Великого князівства Литовського в 1420-ті рр. і тривалий час залишалися незалюдненою прикордонною смугою держави – Диким Полем. Але по тому розпочалася нова хвиля колонізації, яка тривала до XVIII ст. Вона була пов'язана із формуванням і розвитком тут запорозького козацтва. Спорудження Дмитром Вишневецьким оборонної Хортицької фортеці (50-і рр. XVI ст.) заклало підвалини майбутньої козацької республіки, яка оформилася, очевидно, десь у 70-ті рр. XVI ст.

Осідання козацького населення у XVI ст. сприяло проникненню сюди елементів західної цивілізації. Та козацтво було витвором міжцивілізаційного пограниччя і, отже, західні впливи тут хоч і мали місце, але у поєднанні з орієнтальними елементами.

З кінця XVI ст. Січ відігравала важливу роль у козацьких повстаннях та визвольній війні. З утворенням Гетьманщини Запорожжя було включене до Козацької держави, у 1667–86 рр. перебувало під подвійним московсько-польським протекторатом, у 1686–1711 – під Московським, у 1711–34 рр. – під Османським. Однак перипетії підпорядкування та неодноразове руйнування Січі – столиці республіки – не змінили характер козацького самоврядування та економічну структуру регіону. Лише після остаточного включення району до Росії у 30–50-ті рр. почалося відторгнення від Запорожжя територій та колонізація їх сербами, молдаванами, болгарями, білорусами, греками. У 1775 р. Січ на Запорожжі було ліквідовано.

До Східно-Південного мегарегіону належать території, що перебували у межах східних держав більше, ніж західних. Вони (крім Подністров'я і Чернігово-Сіверщини) у IX–XVIII ст. були заселені переважно кочовим тюркським населенням або були незаселеними. У Криму від ост. третини XIII ст. до 1475 р. малися генуезькі колонії. До нього слід зарахувати 8 регіонів – Чернігово-Сіверщину, Українську Слобожанщину, Східне Приазов'я, Подонеччину, Південну Україну, Північне Причорномор'я, Крим, Нижню Бессарабію.

Чернігово-Сіверщина. Частина історичного ядра українського народу, територія давньоруського племені сіверян. Нині тут проживає чимало білорусів та росіян, зокрема старообрядців. Це – своєрідна перехідна етнокультурна зона між Україною та Росією.

У VIII ст. сіверяни платили данину Хозарському кагану. Впродовж X–XI ст. перебувала у складі Київської Русі. Після розпаду Русі район був осередком формування Чернігівського князівства. З другої половини XIV ст. Чернігово-

Сіверщина була включена до складу Великого князівства Литовського. Цей район раніше від інших був підпорядкований Московській державі – у 1503–1618 рр. У 1619–48 рр. – у складі Польщі, з 1648 рр. – у складі Гетьманщини. В районі розташовані колишні гетьманські столиці (Батурич та Глухів). Полковий устрій скасовано у 1781 р., у 1783–1861 рр. тут існувало кріпацтво.

Українська Слобожанщина. Частина історичного ядра українського народу (хоча на той час була заселена спорадично), колишня територія сіверян. Майже весь район входив до Київської Русі – у межах сучасного Харкова (за деякими даними – ще від VIII ст.) знаходився укріплений форпост Київської Русі – місто Донець.

Унаслідок монголо-татарської навали була знелюднена. З 1360-х рр. входила до складу Великого Литовського князівства. З 1503 р. – у складі Московського царства. Заселення регіону, терени якого належали до Московського царства, розпочалося в останні роки XVI ст. та тривало протягом XVII–XVIII ст. – сюди тікало населення із Середньої Наддніпрянщини від релігійних утисків, воєн та спустошень часів Руїни, при цьому українці розселилися не тільки у межах сучасної української Слобожанщини, а і на теренах нинішньої Російської Слобожанщини (Курська, Білгородська, Воронезька, Тамбовська обл.). Паралельно відбувалося заселення регіону і російськими поселенцями, зокрема служилими людьми та селянами-втікачами, а з другої половини XVIII ст. – і кріпаками, переселеними на «слободні землі». До 1765 р. на Слобожанщині зберігався полковий устрій. Харків у 1919–34 рр. був столицею УСРР. У 1932–33 рр. – один з найбільш вражених голодом районів України.

Східне Приазов'я. В сер. VII ст. – 966 р. територія входила до складу Хозарського каганату. В IX–XII ст. тут кочували печеніги та половці. Перша хвиля розселення східних слов'ян сюди та на Подонеччину припала ще на антсько-добу (VI–VII) й у VIII ст. сягнула хозарського міста Саркел на нижньому Доні, яке пізніше (з 960-х рр.) відійшло до Русі і було перейменоване на Білу Вежу. Далі мали місце низки припливів та відпливів: відплив у середині XI ст.; приплив у XII ст.; відплив у зв'язку із татарською навалою; приплив XV–XVI ст., відплив кінця XV – першої половини XVI ст.; нарешті, під час остаточної хвилі заселення XVII–XVIII ст. відбулася колонізація регіону не тільки українцями, але і росіянами. Серед інших національних меншин тут проживають греки, татари та вірмени.

З 1240-х рр. територія регіону перебувала у складі Золотої Орди, з 1433 р. – Кримського ханства. У 1696–1711 рр. тимчасово, а з 1739 р. остаточно – у складі Російської імперії. Від 1711 р. терени району підпорядковувалися адміністрації Запорозької Січі, землі східніше Каль-

міусу були відторгнені від Запорозжя у 1746 р. Ділянка узбережжя між Бердою та Кальміусом у 1711–74 рр. була нейтральною зоною.

Подонеччина. Територія колишнього Дикого Поля між Україною, Московією та Кримським ханством, формально – частина Великої Орди (до 1502 р.). Після вище згаданих хвиль слов'янських переселень район остаточно освоюється осілою людністю, донськими козаками, з XVI ст. (за деякими даними – ще з другої половини XV ст.). У складі Московського царства – з другої пол. XVI ст. З кін. XVII ст. розпочалося українське заселення. Серед національних меншин домінують росіяни (біля 40 % усього населення), є також татари, серби та вірмени. Регіон ніколи не входив до складу жодної із західних країн.

Південна Україна. Східні слов'яни сюди проникли у X ст., де біля гирла Дніпра постало місто-порт Олешня, підпорядковане київському князю. В IX–XII ст. на рівнинах Південної України кочували печеніги та половці. З 1240-х – у складі Золотої Орди. З др. пол. XVI ст. тут кочували ногайці – єдичкульська та джамбуйлуцька орди. Разом з тим, на територію регіону у XVII–XVIII ст. проникали козаки, які влаштовували тут засіки. Територія увійшла до складу Російської імперії в 1783 р. унаслідок приєднання Кримського ханства. Від цього часу розпочинається інтенсивна колонізація регіону. У ній брали участь нарівні з українцями із Середньої Наддніпрянщини також росіяни (військові переселенці, селяни та сектанти), серби, болгары, албанці, німці, шведи, греки тощо. Ногайці асимілювалися або переселилися до Криму чи Османської імперії. Регіон ніколи не входив до складу жодної із західних країн.

Північне Причорномор'я. Сюди віднесено межиріччя нижніх Дністра, Бугу та Дніпра, а також Кінбурнську косу. Це – район України з однією із найдавніших традицій державного життя. На межі VII–VI ст. до н. е. біля гирла Бугу утворилася грецька колонія Ольвія. У I–II ст. узбережжя було периферійною автономною частиною Римської імперії. У ранньому середньовіччі заплава нижнього Дністра – південна частина чіфдому тиверців. Українське населення спорадично залишалося тут практично до монголо-татарської навали.

Упродовж X–XI ст. район перебував у складі Київської Русі. Від 40-х рр. XIII ст. входив до Золотої Орди, з 20-х рр. XIV ст. був захоплений Литвою, у 1484–1526 – Кримським ханством, а в 1526–1791 рр. – Османською імперією. З др. пол. XVI ст. тут кочували ногайці (Єдисанська орда), на узбережжі існувало декілька осілих міст. На Кінбурнській косі з 1735 р. існувало поселення запорожців, яке стало адміністративним районом Запорозької козацької республіки (Прогноївська паланка).

Широка колонізація регіону українцями, росіянами, євреями, болгарами, білорусами, молдаванами розпочалася одразу після захоплення регіону Росією. Межиріччя Дніпра та Бугу та Прогноївська паланка увійшли до складу Росії у 1774 р., а терени між Бугом та Дністром (де у 1790–91 рр. розташувалося чорноморське козацьке військо) – у 1791 р.

Крим – територія України з найдавнішою державною традицією. Ще наприкінці VII ст. до н. е. тут були засновані грецькі міста-колонії, які проіснували як самостійні поліси аж до їхнього підпорядкування Римській імперії у I ст. Одна з колоній – Пантікапей (нинішня Керч) – у 480 р. до н. е. стала центром Боспорського царства, розташованого по обох берегах Керченської протоки. Грецькі колонії та Боспорське царство у I ст. підпадали під залежність від Римської імперії. Пізніше південне узбережжя Криму входило до Візантійської імперії. Регіон ніколи не входив до складу жодної із західних країн.

У давні часи тут жили таври, кіммерійці, скіфи, греки, пізніше – готи, гуни, хозари, печеніги, половці, євреї, вірмени, караїми, кримчаки. Відомі тут і слов'яни, котрі з 960-х рр. захопили територію колишнього Боспорського царства. Руська колонія проіснувала до 1223 р., коли територію Криму було спустошено монголо-татарами. У XV ст. тут існували генуезькі колонії та незалежне князівство Феодоро. З часом татарські мігранти асимілювали значну частину різноетнічного субстрату, утворивши кримськотатарський етнос.

У 1433 р. було проголошено створення Кримського ханства, яке охоплювало Крим та частину Нижньої Наддніпрянщини та, очолюване представниками династії Гіреїв, проіснувало до 1783 р. (у 1475–1774 рр. перебувало під протекторатом Османської імперії). У цей час сюди переселилися греки, румуни, цигани, грузини. У 1783 р. ханство було ліквідоване та включене до Російської імперії.

Остання українська колонізація Криму розпочалася наприкінці XVIII ст., однак сюди переселялися також росіяни, білоруси, чуваші, мордвини, чехи, німці, болгары, естонці; натомість кримськотатарське населення частково відселилося до Османської імперії. У 1917–21 рр. кримські татари намагались проголосити свій суверенітет над Кримом. У 1921 р. було проголошено Кримську АСРР у складі РСФРР, в якій була закріплена автономія кримських татар та інших найбільш чисельних народів Криму. За підтримку частиною кримських татар німецької окупації Кримська АРСР була ліквідована, а татари депортовані до РРФСР, Узбецької та Казахської РСР. У 1954 р. Кримська обл. була передана УРСР. Після реабілітації кримських татар та низки постанов Президії Верховної Ради СРСР (1956, 1967, 1989 рр.) відбувалося повернення

кримських татар до Криму, яке особливо інтенсифікувалося після 1989 р. Однак і нині у Криму більшу частину етнічного населення складають росіяни.

Бессарабія як географічний регіон лише своєю південною («нижньою») частиною входить до України. Нижня Бессарабія має більш давню історію цивілізації щодо її північної частини. Так, на межі VII та VI ст. до н. е. тут було засновано грецьку колонію Тіра. У I–II ст. регіон був автономною частиною Римської імперії.

Територія лісостепової частини Бессарабії та річище Нижнього Дністра були заселені у V ст. племенами тиверців. Наприкінці VII ст. до Нижньої Бессарабії переселилися болгари, й вона у кінці VII – на початку VIII ст. входила до Болгарського царства. Поступово слов'янське населення під тиском степових кочовиків зменшувалося, хоча біля Дунаю залишився великий болгарський анклав. Осереддям багатоетнічної людності, зокрема і слов'янської, тривалий час залишався Білгород, розташований на Дністровському лимані, який деякий час належав Генуї. З середини XIV ст. територія Бессарабії увійшла до Молдавського князівства. У 1484–1538 рр. нижня частина Бессарабії була відторгнена від Молдавії Османською імперією і стала відомою під назвою Буджак, а м. Білгород – як Аккерман. У др. пол. XVI ст. тут оселилися та кочували ногайці. У 1812 р. уся Бессарабія увійшла до Російської імперії. На північному сході колишнього Буджаку (нижня Бессарабія) у 1828–56 рр. перебувало Дунайське козацьке військо, яке мало самоврядування. У 1918–40 рр. Бессарабія входила до складу Румунії, котру можна вважати державою західного типу.

У 1940 р. після приєднання до СРСР Нижня Бессарабія, населена українцями, болгарами, гагаузами, росіянами, чехами, молдаванами, албанцями, була передана Україні⁶.

Отже, регіони України мають досить різну геополітичну історію. Висока розмаїтість їхніх історичних доль, на жаль, впливає на соборність України, створюючи прецеденти для регіонального сепаратизму та розбіжності у геополітичних орієнтаціях регіонів. З одного боку, у країні є без сумніву культурно вестернізовані західні регіони, в яких міститься демографічне ядро українського народу, з іншого, – є досить орієнталізовані східні. З одного боку, очевидно, що історичне ядро території українського етносу більш тривалий час знаходилося у колі впливу західної цивілізації, і в її межах було закладено основи цивілізованості українців. У той же час модернізація (промисловий переворот, індустріалізація) відбувалась більшою мірою у межах Російської імперії та СРСР, яких важко зараху-

вати до західних країн. Це призвело до втягнення України в економічний та культурний простір орієнталізованої Росії, відповідно зорієнтувавши геополітичні та економічні інтереси частини українського населення.

Однак, країна має виразну цілісну культурну та етнічну основу, що створює умови для інтеграції регіонів та формування єдиного культурно-інформаційного простору. Саме його розвиток і є підставою для реальної соборності українських земель. Тому завданням українського суспільства є підсилення спільного між регіонами країни. Це спільне знаходиться у двох взаємопов'язаних площинах – у загальному піднесенні національної культури та зміцненні внутрішнього ринку країни. Перше тісно пов'язане із суспільною стимуляцією розвитку національних науки та мистецтва, актуалізацією внутрішнього інформаційного простору країни. Останнє ж неможливо без загальної реструктуризації української економіки. Геополітичний та економічний єдності країни не сприяє те, що її основний економічний цикл – зовнішній, що ґрунтується на експорті сировини та полуфабрикатів, на нафтогазовій залежності країни від Росії, на імпорті переважної більшості товарів народного споживання (за винятком харчового сектору). Саме зовнішня орієнтованість економіки буквально «розриває» регіональні інтереси між різними геополітичними центрами. Зростання внутрішнього виробництва одягу, побутової та іншої техніки, устаткування, матеріалів, ліків, енергетична диверсифікація, стимуляція розвитку високотехнологічних та наукоємких напрямків економіки спроможні призвести до переважання внутрішнього циклу в економіці, зміцнення внутрішнього ринку та соборності України.

¹Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів, 2006. – С. 120. ²Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. – Львів, 1998. ³Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів, 2000; Дністрянський М. С. Етнополітичне районування як інформаційна основа державної геополітики // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. – К., 2004. – С. 87–89; Дністрянський М. С. Етнополітична географія України...⁴Жупанський Я. І., Круль В. П. До територіального обґрунтування українських етнічних земель // Чернівецький ун-т. Науковий вісник. – Чернівці, 1996. – Вип. 3: Географія. – С. 130–142. ⁵Мостяев О. Українська етнічна територія та її зміна протягом історичного часу // Збірник наук. праць НДІУ. – Т. XV. – К., 2007. – С. 249–256. ⁶Історичну долю регіонів простежено за: Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі. – Львів, 1993; Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. – К., 1996; Сергієв В. І. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2001; Україна. Історичний атлас / Ю. Лоза. – К., 1998–2004.